

колькасць сельскагаспадарчых машын, пашырылася сфера ўжывання штучных угнаенняў. Разам з тым у выніку дэаграфічных працэсаў (перанаселенасць вёскі), застою ў прамысловасці, усеагульнага беспрацоўя ўзрастала колькасць дробных гаспадарак і сялянскай беднаты. Аграрная рэформа 1920-1930-х гг. не была даведзена да канца (яе ажыццяўленне спыніла Другая сусветная вайна) і таму не змагла канчаткова вырашыць зямельнага пытання ў Заходняй Беларусі ў міжваенны перыяд.

ЛІТАРАТУРА

1. Кухарев, Б.Е. Сельское хозяйство Западной Белоруссии (1919-1939 гг.) / Б.Е. Кухарев. – Минск: Вышэйшая школа, 1975. – 112 с.
2. Сорокин, А.А. Аграрный вопрос в Западной Белоруссии (1920-1939 гг.) / А.А. Сорокин. – Минск: Наука и техника, 1968. – 204 с.
3. Титова, А.А. Позиция Польской Социалистической Партии по вопросу аграрной реформы в 1924-1925 годах / А.А. Титова // Советское славяноведение, 1984. – № 6. – С. 72-76.
4. Brzoza, Cz. Polska w czasach niepodleglosci i drugiej wojny swiatowej (1918-1945) / Cz. Brzoza. – Krakow: Fogra, 2001. – 424 s.
5. Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej – [Warszawa]; Kancelaria Prezesa Rady Ministrow, 1926. – № 1. – S. 2-19.
6. Historia chłopow polskich / pod redakcją Stefana Inglota. – Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 395 s.
7. Jezierska, A.; Leszczynska, C. Historia gospodarcza Polski / A. Jezierska. – Warszawa, Key Text, 1999. – 560 s.
8. Kostrowicka, I.; Landau, Z.; Tomaszewski, J. Historia gospodarcza Polski XIX i XX wieku / I. Kostrowicka. – Warszawa: Ksiaska i Wiedza, 1975. – 590 s.
9. Odlanicki-Poczobutt, St. Wojewodztwo Nowogrodzkie / St. Odlanicki-Poczobutt. – Wilno: Nakladem Wilenskiej Izby Rolniczej, 1936. – 498 s.

GORBACZOW – WOKÓŁ OKRĄGLEJ ROCZNICY (PRÓBA PRZYPOMNIENIA)

Бартłомiej Garczyk

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

W marcu bieżącego roku minęła 25 rocznica nominacji Michaiła Gorbaczowa na stanowisko sekretarza generalnego KC KPZR. Mimo, iż od tamtego wydarzenia minęło ćwierć wieku, problematyka dezintegracji Związku Radzieckiego i państw bloku socjalistycznego – a w efekcie rozpad *bipolarity* – nadal wywołują dyskusje. Gorbaczow przyczyniając się do zmiany konstelacji politycznej świata, przeszedł tym samym do annałów historii, stając się jednym z głównych autorów historycznych przemian XX wieku. Można spotkać się również z twierdzeniem, że jeśli jednostka może mieć wpływ na bieg historii to niewątpliwie był nią on [4]. Dzisiaj, mimo ukończenia blisko osiemdziesięciu lat, ostatni przywódca ZSRR nadal uczestniczy w życiu publicznym oraz politycznym, choć jego działalność została mocno zmarginalizowana. Niemniej jednak, Gorbaczow pełni funkcję honorowego przewodniczącego Rosyjskiej Partii Socjaldemokratycznej; jest założycielem międzynarodowej organizacji ekologicznej

Green Cross International [9] a także założycielem Niezależnej Demokratycznej Partii Rosji, która względem Władimira Putina, przyjęła politykę „uprzejmej opozycji” [1]. Gorbaczow również wiele podróżuje, odczytując wykłady na europejskich i amerykańskich uczelniach, podobno bierze także udział w kontrowersyjnych spotach reklamowych [6].

Na temat osoby i działalności Gorbaczowa napisano już wiele*. Publicyści i biografowie, mniej lub bardziej przychylnie, oceniają przebieg i skutki zainicjowanych przez niego reform. Często stawia się pytanie – czy Gorbaczow zdawał sobie w pełni sprawę z tego jakie siły uruchomił? Adam Michnik stwierdził, że wydarzenia przerosły Gorbaczowa. Jego zdaniem, Gorbaczow nie przewidział wielu skutków zdarzeń, które niechcący sprowokował. Był niekonsekwentny. Nie rozumiał całej dynamiki wzrostu popularności Borysa Jelcyna i spraw narodowych, dlatego popełniał błędy [10]. W podobnym duchu wypowiedział się Włodzimierz Marciniak, który uważał że Gorbaczow nie zdawał sobie sprawy z gigantycznego charakteru zachodzących zmian. Raczej – twierdził – musiały istnieć plany częściowych reform systemu, nie mógł natomiast istnieć całościowy plan naprawy. „Pierestrojka nie była jednakże chłodnym i wykalkulowanym planem, ale raczej straceńczym skokiem w nieznaną. Skok taki mógł wykonać tylko prostolinijny i w znacznym stopniu naiwny człowiek. Przede wszystkim wierzący, że można wrócić do źródeł i w sposób twórczy odczytać marksizm – leninizm” [5, s. 110]. Nie ulega wątpliwości, że Gorbaczow nie chciał demontować systemu, chciał go jedynie usprawnić. Wiedział w jak fatalnym stanie znajduje się państwo, ale czy do końca przejrzał jak dalece postąpiła erozja systemu? Wyzwolone procesy wymknęły się spod jego kontroli jednak czy można się temu dziwić?

Abstrahując od zróżnicowanych ocen, należy skonstatować, że to właśnie Gorbaczowowi świat zawdzięcza wyprowadzenie wojsk z Europy Wschodniej, zburzenie muru berlińskiego i zniesienie żelaznej kurtyny oraz zjednoczenie Niemiec. Choć nie szczędzi mu się słów krytyki, a dla wielu Rosjan jest symbolem upadku radzieckiego supermocarstwa, to jego wkład w międzynarodowy pokój i odprężenie jest niepodważalny.

W lata osiemdziesiąte ZSRR wchodził w stan stopniowo pogłębiającego się kryzysu gospodarczego i społecznego. Napięcie społeczne dodatkowo zaostrzała trudna sytuacja międzynarodowa będąca konsekwencją zimnowojennej rywalizacji dwóch bloków polityczno – wojskowych. Zastój, który ogarnął niemalże każdą dziedzinę życia społecznego kraju, długie lata był ignorowany przez radzieckie kierownictwo. Propaganda jednak informowała o sukcesach. Już pod koniec lat siedemdziesiątych coraz bardziej był widoczny stan zacofania ZSRR w stosunku do Zachodu. Niezbędne stały się zmiany, które zwiększyłyby gospodarczą efektywność. Na podjęcie pierwszych śmiałych kroków i unaocznienie społeczeństwu olbrzymiej dysproporcji zdobył się dopiero Gorbaczow.

Gorbaczow był osobą nietuzinkową. Jako pierwszy przywódca radziecki publicznie ujawnił słabości systemu komunistycznego – jako ostatni wierzył jeszcze w komunistyczną ideologię i możliwości socjalizmu [7, s. 5; 122]. Jak trafnie zauważył Adam Daniel Rotfeld,

* Na całym świecie ukazało się wiele książek historycznych, wspomnień, biografii oraz prac publicystycznych. W języku polskim ukazały się dotychczas między innymi: A. Zinowiew, *Gorbaczowizm: czyli rządy iluzji*, Warszawa 1988; J. Smaga, *Era Gorbaczowa?*, Warszawa 1989; A. Coldefy-Faucard i in., *Inny Gorbaczow*, Warszawa 1989; M. Heller, *Siądmy sekretarz. Blask i nędza Michaiła Gorbaczowa*, Lublin 1993; M. F. Rakowski, *Gorbaczow: pierwszy i ostatni*, Warszawa 1992; A. Gracow, *Gorbaczow*, Warszawa 2003; M. Wilk, *Michaił Gorbaczow*, Łódź 2004.

paradoks Gorbaczowa polegał na tym, że zapoczątkował on upadek radzieckiego imperium całkowicie nieświadomie, co więcej, nie rozumiał do końca nieuchronności dziejowych procesów. Jeszcze zanim objął najwyższą funkcję w państwie, podczas zagranicznych podróży dał się poznać jako polityk elokwentny i dynamiczny, o analitycznym umyśle. Przykuwał uwagę i wzbudzał sympatię. Umiał kontaktować się z ludźmi. Nie stwarzał barier komunikacyjnych jak zwykli czynić to jego poprzednicy. Bystrość pozwalała mu znaleźć się w każdej sytuacji [7, s. 9–30]. Zachodnia prasa zwracała uwagę, że jest to nowy typ radzieckiego wodza – wykształcony, inteligentny, dobrze ubrany. „Podziwiano u *Mister Gorbacsoff* wszystko: od modnego krawata, po ogładę i sposób bycia. Zachwyt budziła też europejska sylwetka przyszłej first lady – Raisy Maksimowny – a porównanie z małżeństwem Johna i Jacqueline Kennedy nasuwało się samo” [8, s. 292].

Po objęciu władzy, priorytetem dla Gorbaczowa była zmiana najbliższych współpracowników. Wiedział, iż potrzebni mu są ludzie nowi, myślący podobnie jak on. W tym celu dokonał rotacji personalnych w Biurze Politycznym i poszczególnych resortach, rezygnując z pomocy wysłużonych aparatczyków**. Po tym – swoistym preludium zmian – nastąpiła roczna przerwa, podczas której dokonano krytycznej analizy gospodarczej i politycznej funkcji państwa, której wyniki i wnioski przedstawiono na XXVII Zjeździe KPZR 25 lutego 1986 roku. Zjazd odbył się w 30 rocznicę historycznego XX Zjazdu. Liczono na jego wyjątkowy charakter. W założeniach miał być największym i najbardziej radykalnym programem przeobrażeń od czasu wprowadzenia przez Lenina NEP-u w 1921 r. W wygłoszonym referacie politycznym Gorbaczow sformułował koncepcję przyspieszenia społeczno – gospodarczego i rozwoju społeczeństwa radzieckiego, proklamując oficjalnie triadę: *pierestrojka, głośność, uskórnienie*.

Inicjacja na XXVII Zjeździe reform została poprzedzona krytyczną analizą stanu faktycznego sytuacji politycznej, społecznej i ekonomicznej, jaka wytworzyła się w ZSRR do połowy lat osiemdziesiątych [3]. W gospodarce nastąpił poważny kryzys. Pogłębił się spadek tempa rozwoju i wzrostu dochodu narodowego. Spadła efektywność produkcji i jej jakości – przede wszystkim liczyła się ilość. Pogoń za wskaźnikiem globalnym stała się zadaniem nadrzędnym, wręcz samym w sobie. Wznoszono kosztowne i nierentowne inwestycje. Za najlepsze przedsiębiorstwo uznawano takie, które zużywało najwięcej zasobów pracy, materiałów i pieniędzy. Bogate złoża surowców naturalnych powodowały, iż gospodarka radziecka rozwijała się ekstensywnie. Jednak ekstensywne czynniki rozwoju uległy wyczerpaniu. „Bogate zasoby naturalne i zasoby pracy naszego kraju, – pisał w swej poczytnej książce Gorbaczow – rozpieścili nas a nawet zdemoralizowali”. Wysokie nakłady roboczo-godzin, materiałów i surowców przyczyniały się do olbrzymiej materiału i energochłonności radzieckiego przemysłu. Nagminnie praktykowano fałszowanie sprawozdań. Dewizy płynące z eksportu zasobów paliwowo – energetycznych były „przejadane”, przeznaczano je bowiem nie na modernizację i inwestycje, a na bieżące potrzeby.

Stagnacja gospodarcza wpłynęła na inne dziedziny życia społecznego. Kulejąca ekonomia odbijała się na sferze socjalnej państwa. Od początku istnienia ZSRR – jego twórcy

* A. Rotfeld, ze wstępu do wydania polskiego A. Graczow, *op.cit.*, s. 10 i 13.

** Na miejsce ministra spraw zagranicznych Andrieja Gromyki powołał Eduarda Szewardnadze. Na stanowisku premiera Mikołaja Tichonowa zastąpił Walentin Pawłow. Miejsce ideologa partyjnego zajął Aleksander Jakowlew.

manifestowali fakt, że ustawa zasadnicza Związku Radzieckiego, jako pierwsza w świecie zawierała bogaty i szeroki katalog praw socjalnych. Rosjanie chętni się, że jako pierwsi stworzyli system prawny, urzeczywistniający sprawiedliwość społeczną i żądania ludzi pracy. Jednak w ZSRR zastój ekonomiczny poważnie zaciążył na sferze socjalnej. System nie nadążał z zaspokajaniem elementarnych potrzeb takich jak: mieszkania i konsumpcja. Występowały trudności w służbie zdrowia i oświacie. „Powstawała absurdalna sytuacja. Ogromna skala produkcji stali, surowców, paliw i energii, w której to ZSRR od dawna nie ma sobie równych i jednocześnie – ich brak (...) Jedno z pierwszych miejsc na świecie pod względem produkcji zboża – i konieczność dokupywania co roku milionów ton zboża na pasze. Największa liczba lekarzy i miejsc szpitalnych (...) i jednocześnie poważne niedociągnięcia, pogorszenie jakości opieki lekarskiej. Nasze rakiety (...) lecące na spotkanie z planetą Wenus, a obok tego triumfu myśli naukowo – technicznej, wyraźne pozostawanie w tyle, jeśli chodzi o wykorzystanie osiągnięć naukowych dla potrzeb gospodarki narodowej”. Sukcesy w dziedzinie kosmonautyki i zbrojeń nie miały odbicia na rynku konsumpcyjnym. Nawarstwiająca się problemy socjalne przekładały się na kondycję społeczeństwa radzieckiego. Nieustanne kłopoty z artykułami spożywczymi, usługami, spadek stopy życiowej, wywoływały rozgorzenie i nadszarpane wartości moralne. Pojawił się alkoholizm, narkomania i przestępczość. Propaganda sukcesu, przepaść między słowami a czynami, hasłami a rzeczywistością zrodziły z kolei społeczną bierność, bezdeowość i pospolitość. Zdaniem Gorbaczowa kryzys dotknął także partię, a jej kierownicza rola uległa osłabieniu. Zastój w jej kierownictwie doprowadził do ograniczenia zdolności pracy Komitetu Centralnego oraz aparatu państwowego i partyjnego. Organy partii znalazły się poza wszelką kontrolą, co było przyczyną uchybień, korupcji i nadużywania władzy. Brak dyscypliny i poczucia odpowiedzialności był maskowany fasadowymi imprezami i masowym rozdawnictwem odznaczeń i nagród. Z dnia na dzień powiększał się rozdzwitek między rzeczywistością, a rzekomym dobrobytem.

Zainicjowana przez Gorbaczowa „przebudowa” była pojęciem złożonym. Odnosiła się bowiem do całokształtu życia społecznego kraju, a także zawierała wytyczne co do polityki zagranicznej i stosunku ZSRR do świata zewnętrznego – była próbą remontu systemu w obszarach gospodarki, polityki i społeczeństwa. Według Gorbaczowa *perestrojka* była kontynuacją i pogłębieniem „wielkiego października”, stąd wynikał jej rewolucyjny charakter. Źródłem, z którego czerpał Gorbaczow był niewątpliwie Lenin. Niemalże każdy aspekt planu przebudowy miał swoje odniesienie w jego dziełach. Gorbaczow wielokrotnie podkreślał, że to właśnie sięgnięcie do spuścizny Lenina zainspirowało partię a bez Lenina nie byłoby przebudowy. „Takich rewolucji, które po ich wywalczeniu można było włożyć do kieszeni i spocząć na laurach, w historii nie było” [3, s. 61]. Według autora *perestrojki* reformy były nagłą koniecznością. Aby im sprostać należało przywrócić zasady socjalizmu, a co za tym idzie zasady demokracji. Jak już wspominałem Gorbaczow nie zamierzał odchodzić od socjalizmu. Zmiany miały być przeprowadzone w socjalistycznym duchu. „Tych, którzy liczą na to, że zboczymy z drogi socjalizmu, czeka gorzkie rozczarowanie” [3, s. 42]. Reformy miały uruchomić powszechną demokratyzację życia, która była warunkiem sprowadzenia socjalizmu na właściwe tory. „Potrzebny jest nam nie czysty, doktrynerski i wydumany socjalizm, lecz realny, leninowski”. A według Lenina „socjalizm i demokracja są nierozzerwalne” [3, s. 36, 124].

Demokratyzacja miała ogarnąć całe życie polityczno – społeczne, jego wszystkie aspekty i przejawy. Z demokracją ściśle związana została *glasność* – jeden z fundamentalnych filarów przebudowy. *Glasność* miała na celu wprowadzić w życie społeczne, gospodarcze i polityczne jawność decyzji i działań, a także zlikwidować monopol informacyjny partii. Odtąd

odpowiedzialna krytyka miała stać się nieodłączną częścią życia społeczeństwa. Słynne gorbaczowowskie – „więcej światła” – umożliwiło wprowadzenie krytyki jako nowego instrumentu politycznego. Legalizacja krytyki była z kolei rodzajem kuracji wstrząsowej i cierpkiego leku. *Głasność* ożywczo wpłynęła głównie na politykę i kulturę, wprowadzając pluralizm, wolność słowa, informacji i twórczości.

W sferze gospodarczej przebudowa inicjowała między innymi *uskorzenie* – przyspieszenie społeczno gospodarcze rozwoju kraju. W założeniu, koncepcja przyspieszenia zakładała rozwój przemysłu, elektroniki i elektrotechniki, zwiększenie nakładów inwestycyjnych w przemyśle oraz podniesienie wskaźnika wzrostu dochodu narodowego. Nowa polityka gospodarcza miała za zadanie zreformować zcentralizowaną strukturę gospodarki ZSRR – zastąpić administracyjne metody zarządzania ekonomicznymi, wprowadzić szeroką demokratyzację zarządzania, rozszerzyć samodzielność funkcjonowania spółdzielni i przedsiębiorstw, przedstawiając je na własny rozrachunek oraz doskonalić i intensyfikować metody i formy pracy wykorzystując postęp naukowo techniczny [3, s. 38–39].

Animatorzy *pierestrojki* wytyczyli sobie ogromne zadanie. Dzisiaj wielu autorów krytykuje ówczesne założenia twierdząc, iż w większości były utopijne. Wydaje się, że jakakolwiek racjonalna próba naprawy nie mogła się powieść przy zastosowaniu połowicznych metod. Efektywność wymagała podjęcia generalnej restrukturyzacji, na którą ekipa Gorbaczowa nie miała odwagi i nie mogła się zdecydować. Zarzut Michnika niekonsekwencji wobec Gorbaczowa, miał swoje uzasadnienie. Gorbaczow deklarując potrzebę pluralizmu form własności nie zdobył się na uznanie prawa rolnika do własności prywatnej. Deklarując prawo do pluralizmu w polityce, nie zakwestionował kierowniczej roli partii. Co więcej, powstaje zasadnicze pytanie: czy mogła udać się przebudowa, której ideowym źródłem uczyniono spuściznę Lenina?

Pierestrojka, zanim zdążyła się na dobre rozwinąć, już zyskała sobie przeciwników. Otóż jawność i demokratyzacja pozbawiła biurokrację najpotężniejszego oręża, jakim był dostęp do informacji. Ponadto radykalna reforma była wówczas niczym innym jak odstępstwem od dotychczasowej linii – wręcz herezją [7, s. 32, 95]. W tej sytuacji zhierarchizowana kadra poddała pod wątpliwość słuszność dalszych reform. Ambiwalentnie reagowało społeczeństwo. Część – głównie rosyjska inteligencja – początkowo była zafascynowana Gorbaczowem, widząc w jego działaniach realną szansę na zaktywizowanie społeczeństwa. W republikach tworzone fronty ludowe na rzecz poparcia *pierestrojki*. Rosyjska inteligencja zyskiwała otwarcie na świat, dostęp do informacji, swobodę mówienia i tworzenia [2, s. 194]. Natomiast pozostała część społeczeństwa nie rozumiała haseł Gorbaczowa. W końcowej fazie istnienia ZSRR, kiedy przebudowa prócz demokracji i pogorszenia warunków życia nie przyniosła spodziewanych efektów, zawiedzione społeczeństwo odwróciło się od niego. Smutną ilustracją spadku popularności Gorbaczowa był fakt, iż człowiek dekady, laureat pokojowej nagrody Nobla w wyborach prezydenckich w 1996 r., zdobył zaledwie 0,5 % głosów*.

LITERATURA

1. Baczyński, J. Byłaby wielka wojna, „Polityka” 26.10.2009, nr 44.
2. Chłopecki, J. Dezintegracja czy transformacja?, w: W. Bonusiak, K. Z. Sowa (red.), Rosja. Kontynuacja czy punkt zwrotny?, Rzeszów 1994, s. 194.

* W styczniu 1990 r., *Time* ogłosił Gorbaczowa człowiekiem dziesięciolecia.

3. Gorbaczow, M. Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata, Warszawa 1988; oraz tenże, Referat polityczny Komitetu Centralnego KPZR wygłoszony na XXVII Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, w: M. Gorbaczow, Artykuły i przemówienia, Warszawa 1986; tenże, Jawność i przebudowa. Wybór prac z lat 1986 – 1988, Warszawa 1989.
4. Hoffman, R. Błędne kalkulacje Gorbaczowa, „Trybuna” 23.03.2001, nr 143.
5. Marciniak, W. Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej, Kraków 2001, s. 110.
6. Potocki, M. Jak Michaił Gorbaczow został celebrytą, „Dziennik” 21.06.2009.
7. Rakowski, F. Gorbaczow: pierwszy i ostatni, Warszawa 1992;.
8. Smaga, Rosja w XX stuleciu, Kraków 2002, s. 292.
9. Gazeta.pl, 29. 12. 2002.
10. <http://www.gci.ch/>

ПРИРОДНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ БЕЛОРУССКОЙ ЧАСТИ ЕВРОРЕГИОНА «БУГ» И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В АГРОЭКОТУРИЗМЕ

В.Т. Демяничик, М.Г. Демяничик
*Полесский аграрно-экологический институт НАН Беларуси, г. Брест
 Брестский государственный университет им. А.С. Пушкина, Беларусь*

Еврорегион «Буг» охватывает три крупные административно-территориальные единицы – Польшу, Беларусь, Украину. Начиная с 1990-х годов под эгидой этой межгосударственной структуры сложились устойчивые традиции партнёрского сотрудничества в различных секторах социально-экономической сферы Брестской, Волынской областей и Люблинского воеводства. В последние годы, благодаря инициативам Белорусской общественной организации «Отдых в деревне» (председатель, Клицунова В.А.), Брестскому областному общественному совету по агротуризму (предс. Грибов Г.М.) активизировались творческие взаимосвязи международного ранга, охватившие ряд агротуристических объектов Брестчины в гостевом и спортивном туризме, рекреации, фольклорных, кулинарных и иных этнографических традициях.

В то же время природный потенциал белорусской части Еврорегиона «Буг» реализуется в агротуризме в недостаточных темпах. Цель статьи – обобщение личного опыта экотуристической работы с людьми разного возраста, профессий и гражданства и оценка перспектив и проблем вовлечения природной среды Брестской области в практическую деятельность агрокоусадеб.

Материал и методы

Экотуристическая работа со школьниками, студентами, другими группами людей в форме природных экскурсий, экспедиций, учебных лагерей, турниров проводилась во всех административных районах Брестской области в 2000-2010 гг. На местах изучался опыт экотуризма в 12 странах Европы. Оценивался природно-ресурсный и природно-ландшафтный потенциал 35-ти агрокоусадеб Брестчины в последние годы. Исследовательские работы проведены в рамках проекта БРФФИ-Брест-2010.